

Hardsyssel til Bornholm med. Vikingernes merkantile aktivitet medførte økonomisk vækst i de nordiske lande.

Gert Poulsen: Foldudbyttet i det 17. århundrede – en replik

Min artikel i Fortid og Nutid har allerede medvirket til, at der er kommet fornyet liv i debatten om foldudbyttets størrelse i det 17. århundrede – og alene ved at have medvirket til denne debat synes artiklen at have haft sin berettigelse.¹ De to debatindlæg i det forrige nummer af Fortid og Nutid af henholdsvis Karl-Erik Frandsen og Ejvind Slottved rejser imidlertid nogle spørgsmål og problemstillinger, som jeg gerne vil prøve at tage stilling til.²

Ejvind Slottved rejser nogle interessante metodiske problemer, som det nok kunne være værd at diskutere. For det første det meget væsentlige spørgsmål om, hvilken type landbrug, der var mest »profitabelt« – enten hovedgårdsdriften eller bondegårdsdriften? Der er, som Ejvind Slottved også påpeger, ikke nødvendigvis divergens mellem Gunnar Olsens opfattelse og min opfattelse. Især ikke hvis man ser bort fra spørgsmålet om gødskningen, hvor Gunnar Olsen mente, at hovedgårdsmarkerne har været de bedst gødskede, og hvor jeg mener, at det må have været bondegårdsmarkerne, der fik relativt mest gødning. Der er ingen grund til at indlede en større teoretisk diskussion om dette emne, idet det sandsynligvis vil kunne lade sig gøre at undersøge dette spørgsmål empirisk ved hjælp af materiale fra det 18. århundrede, og en endelig afklaring af dette problem må nok vente indtil en sådan undersøgelse foreligger. Men når man skal se på de øvrige spørgsmål, så må man skelne mellem begreberne adelsøkonomi/bondeøkonomi og begreberne hoved-

gårdsdrift/bondegårdsdrift. Tiendefrihed og skattefrihed har jo i sig selv ikke noget med hovedgårdsdriften at gøre, men spiller en nok så stor rolle for adelens samlede økonomi. I stedet for som Gunnar Olsen at sige, at hovedgårdsdriften var den mest profitable form på grund af disse privilegier, så kunne man jo vende denne problemstilling om og sige, at fordi hovedgårdsdriften var relativt uprofitabel, så var disse privilegier en nødvendighed, hvis adelen skulle opretholde sig selv som overklasse. På samme måde forholder det sig med anvendelsen af hovbønder som arbejdskraft: det ville langt fra have gavnet adelens økonomi, hvis der i stedet for hoveriarbejde var blevet anvendt lønarbejde (navnlig ikke på grund af de relativt dårlige dyrkningsredskaber og dyrkningsmetoder), men hovedgårdsmarkerne ville vel nok være blevet behandlet noget bedre og grundigere. Og det kan vel ikke afvises, at bøndernes motivation har været noget større, når de arbejdede på deres egen jord, end når de arbejdede som hovbønder. Alt i alt må man om dette spørgsmål konkludere, at *på grund af* den lave produktivitet på hovedgårdsmarkerne var det *nødvendigt* med de mange privilegier til adelen, og *på grund af* de mange afgifter, der blev krævet af bønderne, var de *nødt* til at have et større foldudbytte end det, vi kan konstatere for hovedgårdsmerkernes vedkommende. Det er klart, at bønderne godt selv kunne overleve med et foldudbytte på 2–3 fold, men de kunne ikke samtidig forsørge adelen ved hjælp af landgilde m.m.

Den anden del af Ejvind Slottveds kommentarer drejer sig mere specifikt om mulighederne for anvendelse af den metode, jeg opstiller til en beregning af foldudbyttet. I forbindelse hermed skriver Ejvind Slottved, at det ville være ideelt, hvis man ved brugen af tiendeafgiftene også havde oplysninger om den virkelige tiendes stør-

1. Gert Poulsen: Debatten om foldudbyttets størrelse i det 17. århundrede, XXVI, s. 358–71.

2. Karl-Erik Frandsen: Udsæd og foldudbytte i det 17. århundrede, XXVII, s. 21–36.

Ejvind Slottved: Tiendeafløsning og foldudbytte, XXVII, s. 74–80.

relse. Dette kan jeg naturligvis kun være enig i, men hvis vi havde oplysninger om den virkelige tiende, kunne vi jo også beregne det virkelige foldudbytte, og det ville slet ikke være nødvendigt at inddrage tiendeafgifterne. Men desværre findes den virkelige tiende kun meget sjældent oplyst, og det er derfor nødvendigt at forsøge at bruge andre kilder til at bestemme foldudbyttets størrelse.

På samme måde mener Ejvind Slottved, at det er en forudsætning for anvendelse af tiendeafgifterne til foldtalsberegning, at man har nøjagtige oplysninger om udsædens størrelse for alle kornsorters vedkommende. Ejvind Slottved har ret i, at det er en nødvendig forudsætning for at de beregnede foldtal skal blive korrekte, at udsædsstørrelserne også er korrekte, men han har ikke ret i, at man nødvendigvis skal have oplysning om hver enkelt kornsort – en opgivelse af udsæden i hartkorn vil være tilstrækkelig, idet kornmængderne alligevel skal omregnes til hartkorn, inden man foretager den endelige beregning.

Ejvind Slottved viser ved hjælp af materiale fra Universitetets regnskaber, at tiendeafgiften har ligget fast i mange år, og han viser, at de kornsorter, der blev ydet tiendeafgift i, ikke afspejler forholdet mellem de kornsorter, som rent faktisk dyrkedes på stedet, og på denne baggrund konkluderer han, at man *inden* man kan anvende den skitserede metode først må undersøge i hvor høj grad tiendeafgifterne afspejler de faktiske dyrkningsforhold, da afgifterne ellers vil være uanvendelige til en beregning af foldudbyttet. At jeg heller ikke har ment, at tiendeafgifterne afspejler de reelle dyrkningsforhold, fremgår af et eksempel jeg bragte fra Fløjstrup Mark i Malling sogn (jævnfør Fortid og Nutid bd. XXVII, s. 363), hvorved jeg viste, at en bonde ydede tiendeafgift af en kornsort, han slet ikke såede. Det er i det hele taget tvivlsomt, om tiendeafgifterne nogensinde har afspejlet det reelle forhold mellem de dyrkede kornsorter, og dette er netop årsagen til, at det er nødvendigt at omregne

både afgifter og udsæd til hartkorn, inden man foretager foldtalsberegningerne.

I denne forbindelse kan det være på sin plads at inddrage Karl-Erik Frandsens meget spændende artikel, idet han foruden at inddrage et nyt materiale også har forsøgt at anvende det samme materiale som jeg blot med en beregning af minimumsfoldudbyttet for hver enkelt kornsorts vedkommende. Hvis man vil gøre dette, er det klart, at man vil kunne rammes af Slottveds kritik, idet det så må være en uomgængelig nødvendighed, at tiendeafgiften afspejler de faktiske dyrkningsforhold. At dette ikke er tilfældet i de af Karl-Erik Frandsen undersøgte områder viser han faktisk selv, idet hvis tiendeafgifterne havde afspejlet de reelle dyrkningsforhold, skulle de beregnede minimumsudbytter have været nøjagtig lige store for alle tre hovedkornsorter, og derved får man faktisk også kun noget at vide om det samlede minimumsfoldudbytte. Metoden med anvendelse af tiendeafgifterne kan kun sige noget om det samlede minimumsudbytte og intet om udbyttet af hver enkelt kornsort. Hvor absurde resultater man kan komme til ved en beregning af minimumsudbyttet for hver enkelt kornsort, kan ses af eksemplet fra Fløjstrup Mark: bonden ydede $\frac{1}{2}$ skæppe havre i tiendeafgift, skønt han ikke såede havre. En beregning af minimumsudbyttet for havre for denne bonde ville føre til at det skulle være uendeligt! Det er således vigtigt at man omregner både tiendeafgift og udsæd til hartkorn, og i denne forbindelse er det også nødvendigt kun at regne havre for halvt hartkorn, idet bønderne selv anvendte denne metode ved fordelingen af tienden.

Det resultat man kommer frem til efter denne metode bliver ikke en konstatering af, hvor mange fold hver enkelt bonde skulle høste af hver enkelt kornsort, for at en tiendeforpagtning skulle være en fordel for ham, men derimod hvor mange fold *hartkorn* han skulle høste. Det spiller således ingen rolle, om tiendeafgiften afspejler

de virkelige dyrkningsforhold, eller om der er 80 eller 100 år mellem tiendeafgifternes fastsættelse og afgifternes anvendelse sammen med nogle helt »nye« udsædsangivelser. For en ting står helt klart, at selv om bønderne havde givet de samme afgifter gennem 100 år, så ville de kun have fortsat med at give dem, hvis det fortsat var en fordel for dem. Dette fremgår da også klart af Karl-Erik Frandsens oplysninger fra Brendstrup sogn, hvor forskellen mellem tiendeafgiften og den reelle tiende er på ikke mindre end 42%!

Som det gerne skulle være fremgået af det ovenstående, mener jeg ikke som Ejvind Slottved, at der forestår et stort arbejde før man kan anvende tiendeafgifterne til foldtalsberegninger, men det er klart at man må vide, hvad både tiendeafgifterne og udsæden står for. Man skal således f.eks. sikre sig imod, at kvægtienden også skulle være indeholdt i kirke- eller kongetienden. Men dette kan kontrolleres ved hjælp af lensregnskaberne, hvoraf det fremgår, at kvægtienden oftest konverteredes til penge, lam og grise og således ikke medregnes i kongetienden. Men når disse faktorer er tilstrækkeligt kontrollerede, kan metoden anvendes umiddelbart, men jeg erkender, at resultatet bliver en ret upræcis størrelse: et minimumsgennemsnitsfoldsudbytte. Denne størrelse kan hverken sige noget om de enkelte kornsorters udbytte i gennemsnit eller om det reelle udbytte hver enkelt år, men den kan give et billede af det generelle produktivetsniveau på bøndergårdene.

Når denne metode kun kan give et minimumsgennemsnit, er det så meget mere glædeligt, at Karl-Erik Frandsen som den første er fremkommet med reelle høsttal fra bøndergårde, og skønt tallene kun er fra et enkelt høstår, som muligvis har været særligt gunstigt, så synes der alligevel at tegne sig et nyt billede af danske bønders produktivitet i det 17. århundrede – et bil-

lede som er mere realistisk, end det der tegner sig ved foldudbytter på 2–3 fold i gennemsnit.

Thorkild Kjærgaard:

Gårdmandshoveriet i økonomisk og social sammenhæng. I anledning af en bog om hoveriet på Egeskov¹

Hoveriet må utvivlsomt regnes for et af de vigtigste emner inden for ældre dansk landbohistorie. Fra at være en relativ beskeden ydelse tog det i løbet af 1600-tallet til, og var i sidste halvdel af 1700-tallet blevet den af forpligtelserne over for herregården, der hvilede tungest på bondebrugget. I overensstemmelse hermed blev hoveriet et af de områder, der i landboreformperioden voldte statsmagten de største kvaler. Mens det ret hurtigt viste sig muligt at trænge igennem med indgreb på centrale felter som udskiftning, stavnsbånd og fæsteforhold, så løb forsøgene på at regulere hoveriet gang på gang ind i et vildnis af vanskeligheder. Resultatet var, at der fra regeringens side praktisk taget intet blev opnået i denne sag før i løbet af 1790erne, selv om den siden 1760ernes slutning, og ikke mindst i Struensee-tiden, stod i centrum for reformbestrebelsene.

Set fra historikerens synspunkt er hoveriet imidlertid også et af landbohistoriens mest genstridige emner. Mens landgilden altid var en nøje fastsat ydelse, der har efterladt sig tydelige spor i godsarkiverne, så var hoveriet helt frem til 1790erne en ubestemt ydelse. Indtil da blev det på de fleste godser krævet efter behov, og med enkelte undtagelser uden at der blev ført regnskab over hoveriarbejdets omfang. Først i 1790erne blev dets størrelse efterhånden fastlagt på alle landets godser i hoveriforeninger mellem bønder og proprietærer. På samme tidspunkt blev det også almindeligt at føre regnskab over det forrettede hoveri (påbudt ved forordning af 6.12.1799).

1. Lotte Jansen, *Hoveriet til Egeskovgård. Gårdmandshoveriet indtil hoveriafløsningen i det 19. årh.* = *Historiske studier fra Fyn*, 1. Udgiven af Historisk Samfund for Fyns stift. Odense, 1977. 90 s., kr. 20 + moms.